

Міністерство освіти і науки України
Відокремлений структурний підрозділ
«Любешівський технічний фаховий коледж
Луцького національного технічного університету»

Етика та естетика

Конспект лекцій

для здобувачів освіти

освітньо-професійного ступеня молодший бакалавр

галузі знань 24 Сфера обслуговування

спеціальності 241 Готельно-ресторанна справа

денної форми навчання

Любешів 2023

УДК 17/111.852 (07)

К 77

До друку

Голова методичної ради ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ» _____ Герасимик-Чернова Т.П.

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій коледжу

Бібліотекар _____ М.М. Демих

Затверджено методичною радою ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ»

протокол № _____ від «_____» _____ 2023 р.

Рекомендовано до видання на засіданні циклової методичної комісії викладачів соціально-гуманітарних дисциплін, фізичного виховання та захисту України

протокол № _____ від «_____» _____ 2023 р.

Голова циклової методичної комісії _____ Л.М.Кравчик

Укладач: _____ Л.М.Кравчик, викладач вищої категорії

Рецензент: _____

Відповідальний за випуск: _____ Л.М.Кравчик, викладач вищої категорії, голова циклової методичної комісії викладачів соціально-гуманітарних дисциплін, фізичного виховання та захисту України

Етика та естетика [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освіти освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр галузі знань 24 Сфера обслуговування спеціальності 241 Готельно-ресторанна справа денної форми навчання /уклад. Л.М.Кравчик – Любешів: ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ», 2023.- 59 с

Курс лекцій для підготовки до лекційних та семінарських занять для для здобувачів освіти освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр галузі знань 24 Сфера обслуговування спеціальності 241 Готельно-ресторанна справа денної форми навчання

Л.М.Кравчик, 2023

Вступ

Програма навчальної дисципліни «Етика та естетика» складена відповідно до освітньо-професійної програми Готельно-ресторанна справа 241 Готельно-ресторанна справа

Предметом вивчення навчальної дисципліни є мораль як форма індивідуальної та суспільної свідомості, загальні закономірності й тенденції розвитку моральності;

феномен естетичного, особливості та закономірності чуттєвого пізнання дійсності, його форми та методи.

Міждисциплінарні зв'язки: етика та естетика тісно пов'язані насамперед з філософією і являють собою один із способів розкриття “вічних” цінностей людського буття: блага та краси; етика та естетика пов'язані з мистецтвом, зокрема з художнім мистецтвом, музикою та літературою.

Сучасна етика найменше претендує на те, щоб «навчити моралі, вкласти у свідомість людини набір цінностей і правил поведінки, придатних на всі випадки життя. Виходячи з осмислення історико-етичного досвіду, історичного процесу морального розвитку суспільства й людини, сучасна етика прагне навчити людину іншому - свідомому й розумному ставленню до моральних проблем.

Метою запропонованого курсу є залучення до фундаментальних моральних та естетичних цінностей, перетворення їх у стійкі переконання та мотиви поведінки, пробудження відчуття відповідальності за самовдосконалення, формування уміння орієнтуватися у світі міжлюдських відносин і художнього життя з позицій гуманізму.

Основними формами вивчення навчальної дисципліни «Етика та естетика» є лекції - 16 години, семінарські заняття – 14 годин, самостійна робота - 30 годин. Остання є базовим етапом освоєння основного змісту курсу, який сприяє поглибленню, закріпленню й творчому осмисленню етико-естетичного знання.

Етика не обмежується лише теорією, а розуміється як «мистецтво жити». Тому мораль постає як вид духовно-практичної діяльності, що переплітається з предметно-практичною діяльністю людини.

Провідним завданням етики в сучасних умовах є те, щоб на основі аналізу морального життя у ринковому суспільстві обґрунтувати гуманістичні цінності, ідеали, моделі поведінки, міжособистісні стосунки.

В результаті вивчення дисципліни студент повинен:

а) знати:

- сутність основних категорій етики;
- зміст основних етичних та естетичних теорій;
- моральні засади міжособистісних відносин;
- історію розвитку мистецтва;

б) вміти:

- на основі аналізу джерел інформації, використовуючи ознаки моральних переконань та смакових уподобань, визначати тип етико-естетичної теорії;
- на основі аналізу результатів самопостережень, використовуючи етико-естетичну теорію, встановлювати власні моральні переконання та смакові уподобання;
- на основі аналізу джерел інформації, використовуючи ознаки моральних переконань та смакових уподобань, визначати тип етико-естетичної теорії;
- з урахуванням визначених моральних переконань та смакових уподобань знаходити компромісні рішення при здійсненні спільної діяльності;
- орієнтуватися у світі між людських відносин і художнього життя з позицій гуманізму;
- визначати закономірності розвитку мистецтва;
- поєднувати глибокі професійні знання з фундаментальними моральними та естетичними цінностями;
- відповідально ставитися до професійних обов'язків;
- налагоджувати ефективні ділові комунікації, що відповідають універсальним етичним нормам.

ТЕМА 1. Предмет і завдання етики. Мораль як соціальний феномен

Етика виникла більше двох з половиною тисяч років тому, коли в результаті суспільного розподілу праці пізнавальна теоретична діяльність відокремилася від безпосередньо практичної моральної свідомості.

Виникнення терміну «етика» як особливої філософської дисципліни пов'язано з ім'ям *Аристотеля*. Поняття «етичний», від якого походить етика, утворено Аристотелем на основі слова «етос», що означало звички, звичаї, характери.

Під поняттями «*моральність*» і «*мораль*» – досліджуваний цією наукою предмет, – розуміється особлива форма суспільної свідомості або людської діяльності.

Таким чином, етика – це гуманітарна наука, що вивчає мораль, її принципи та закономірності у житті людини.

Особливості етики в рамках філософії полягають у тому, що етика становить нормативно-практичну частину системи філософського знання.

Етика прагне прояснити загальні підстави морального світопорядку, всього різноманіття прояву моралі: що є добро, гуманність, життєва правда, в чому полягає призначення людини, що робить життя людини осмисленою, щасливою тощо.

Етика як теорія моралі встановлює логічний зв'язок між моральними оцінками, виявляє закони, відповідно до яких виробляються судження, покликані керувати вчинками людей.

Як теорія моралі етика займається дослідженням основних категорій, в яких можна описувати моральні оцінки і критерії розрізнення добра і зла.

З характеристики етики як теорії моралі, що має нормативно-практичну спрямованість, випливають дві найважливіші функції етики: пізнавальна і нормативна.

Пізнавальна функція етики полягає в тому, що етика вивчає поведінку людини щодо ціннісних орієнтирів, оцінює її мотиви в категоріях добра і зла, справедливості і несправедливості тощо.

Нормативна функція етики пов'язана з вирішенням нею однієї з найважливіших задач: розв'язанню моральних ситуацій, що вимагають нового розуміння моралі, подоланню ціннісної розірваності суспільної свідомості; тим самим з можливістю запропонувати суспільству нову, єдину для всіх моральну перспективу.

Завдання етики полягає в тому, щоб не лише описати, пояснити мораль, а й навчити моралі. Саме тому в системі даної науки вирізняють: а) етичну аксіологію, б) деонтологію (проблеми

обов'язку і належного), в) етику, що вивчає мораль певного суспільства з позицій історії та соціології, г) генеалогію моралі, д) історичну етику, е) соціологію моралі, ж) професійну етику. Етика як наука не лише вивчає, узагальнює та систематизує основні принципи та норми моралі, що функціонують у суспільстві, але й сприяє виробленню таких моральних уявлень, котрі максимальним чином відповідають історичним потребам, сприяючи цим удосконаленню людини та суспільства.

Мораль (моральність) являє собою складну сферу духовного життя особистості і суспільства, сферу духовної культури і є предметом вивчення етики.

Етика - це філософська наука, об'єктом вивчення якої є мораль.

Мораль:

- практично-оцінний спосіб ставлення людини до дійсності, що регулює поведінку з точки зору принципового протиставлення Добра та Зла;
- сукупність вимог, норм, принципів до поведінки людини, її ставлення до інших людей і до себе;
- реальне явище, що виступає основою для людських вчинків;
- система мотивацій поведінки людини;
- ціннісно-сміслове ядро культури.

Мораль – це явище, якому притаманні такі ознаки:

- суспільний характер (виникає тільки в суспільстві);
- джерелом моралі є потреба людини жити в суспільстві;
- мораль – об'єктивне явище, не залежне від волі людини;
- мораль виражає інтереси суспільства, панівних у ньому соціальних груп (верств, каст, класів);
- мораль – специфічний тип регулювання відносин людей;
- мораль є одним із способів погодження (гармонізації) індивідуальних і суспільних інтересів;
- нормативний характер;
- імперативність викладу моральних норм;
- специфіка механізму регулювання поведінки людини;
- специфіка санкції (совість і громадський осуд);
- призначення моралі полягає у підтриманні та захисті єдності й цілісності спільноти.

Функції моралі

Функції моралі – це ролі, які мораль відіграє в суспільстві, забезпечуючи його цілісність, виживання й розвиток. До них відносять такі:

1. Гуманістичну. Мораль створює орієнтир людяності, повертає людині цілісність.
2. Регулятивну. Оскільки мораль є особливим способом впливу на поведінку людей, вона регулює поведінку як окремої людини у всіх сферах її життєдіяльності, так і різних соціальних

суб'єктів, суспільства загалом.

3. Виховну. Здійснюється через формування особистості, розвиток її самосвідомості, морального самовдосконалення. Мораль привчає людину дотримуватись правил гідної поведінки, виховує здатність керуватися ідеалами добра, істини, прекрасного.

4. Комунікативну. Як засіб комунікації, ритуалізована мораль (етикет) вчить, як зустрічати людей і як проваджати, як їх вітати тощо.

5. Пізнавальну. У моральній свідомості світ уявляється крізь призму добра та зла, обов'язку та відповідальності. Пізнання життя, вибір власного шляху здійснюються з позицій моральних критеріїв зусиллями особистості.

6. Світоглядну (ціннісно-орієнтаційну). Моральна свідомість виводить людину на вищі моральні цінності, на поняття сенсу життя. Це уявлення про призначення людини, мету життя, щастя, гідність, що орієнтують її на втілення цих цінностей у лінії поведінки.

Контрольні питання

1. Як визначається філософська наука етика?
2. Розкрийте предмет етики?
3. Назвіть найважливіші функції, які впливають з характеристики етики
4. Чи є відмінність між моральністю і мораллю?
5. Які функції виконує мораль у соціальному та індивідуальному бутті?

Тема 2. Головні етапи історичного розвитку етичної думки

Становлення і розвиток етичної думки — тривалий процес, витoki якого можна знайти вже на ранніх етапах розвитку людського суспільства, коли звичайні уявлення про мораль під впливом досвіду, що поширювався, отримували новий зміст та ставали основою для виникнення загальних теоретичних висновків. Перші ж етичні системи, що досліджували моральні процеси, з'явилися на відносно розвинутій стадії класових відносин.

Становлення і розвиток морально-етичних учень у Стародавній Греції знаменує якісно новий етап у розвитку етики. Нові форми суспільного життя витісняли родоплемінні відносини, старі звичаї і традиції. Виникла потреба у формуванні нових орієнтирів, ідеалів, нових механізмів регулювання відносин між людьми.

Перші спроби філософського узагальнення моральних процесів ми знаходимо в ранніх літературних пам'ятках європейської культури — поемах *Гомера*, *Гесіода*, висловах *Семи мудреців*.

Формування моральних норм отримує подальший розвиток у висловах так званих семи

мудреців (*Фалеса, Солона, Периандра, Клеобула, Хілона, Біанта, Піттака*).

Наступний етап розвитку моральної рефлексії пов'язаний з першими грецькими філософами – *Анаксимандром, Гераклітом, Піфагором, Емпедоклом, Парменідом* та ін. (VII – V ст. до н.е.). Мислителі-натурфілософи говорять про моральність як про космічний початок, що регулює людську поведінку.

Новий етап у розвитку морального творення Стародавньої Греції представлений діяльністю вчителів мудрості – *софістів* (V ст. до н.е.).

Щоб пояснити різноманітність і мінливість звичаїв, один з перших (старших) софістів, *Протагор*, стверджує: «Людина є міра всіх речей». Людинане просто реалізує якісь непорушні моральні закони, а сам їх створює. Таким чином, софіст обґрунтовує право людини дивитися на навколишній світ крізь призму своїх – людських – цілей і інтересів.

Софісти дали початок етики як філософської дисципліни, вказали на громадський, людський характер моралі і в найзагальнішому вигляді позначили предмет етики.

Сократ (469-399 рр. до н.е.) прагнув знайти надійну основу для моральності, обґрунтувати її об'єктивні, загальнозначущі характеристики. Першим безсумнівним положенням етики Сократа є визнання традиційної для античної суспільної свідомості зв'язку понять блага і чесноти з поняттями користі і щастя.

Друге положення етики Сократа: знання, добро і щастя тотожні. Сократ вважав, що оскільки чесноти засновані на знанні, то їм можна навчитися.

Етичний раціоналізм Сократа отримав свій розвиток в етичному ідеалізмі його учня Платона (427-347 рр. до н.е.).

Осередком моральних ідей, за Платоном, є людська душа як частка світової душі. Людська душа до свого вселення в дане тіло («темницю душі») жила в прекрасному світі ідей і споглядала ідеї блага, справедливості, розсудливості, благородства тощо. У земному житті душа здатна згадати те, що вона споглядала, знайти про це знання. Душа людини складається з трьох частин – розумної, вольової і тієї, що відчуває, і здатність людини до морально досконалого життя, за Платоном, тобто ступінь його добродіяння залежить від гідності душі, від того, яка частина є переважаючою. Почуття і бажання відволікають душу від споглядання ідеального світу і залучення до нього, і тільки розумність, здатність до умогляду відкриває людині шлях у світ ідей. При цьому кожній частині душі відповідає певний ступінь її досконалості, досягнення якого також має визначальний вплив на ступінь чесноти людини. Розумності відповідає мудрість, вольовій частини душі – мужність, а та частина душі, що відчуває, повинна орієнтуватися на помірність. Таким чином, доброчесність людини залежить від того, яка здатність, частина його душі є переважаючою, і від ступеня досконалості цієї

здатності.

Систематизував всі попередні розробки в сфері морально-етичної думки учень Платона Аристотель (384-322 рр. до н.е.). Аристотель перетворив етику в самостійну філософську дисципліну, дав назву цій дисципліні. Йому належить перша присвячена їй праця «Нікомахова етика» (що став канonom етичної освіти аж до XVII ст. н.е.). Доброчесність, за Аристотелем, є не що інше, як прояв розумної діяльнійшої природи людини. Аристотель ділить чесноти на два види: діаноетичні та етичні.

Діаноетичні чесноти – це чесноти розуму у власному розумінні слова як вищого, свідомого, початку, що велить.

Етичні чесноти – це чесноти характеру, що утворюються як результат взаємодії розумної і нерозумної частини душі.

Етика, як вважає Аристотель, – це особлива, практична наука про моральність (чесноти), мета якої навчити людину, як стати щасливим. Очевидно, мислитель залишається послідовником античного евідемонізму, хоча його уявлення про щастя є своєрідним. Істинне блаженство, як вважає Аристотель, дає споглядальна (теоретична) діяльність. Але такий стан, при якому пізнання і діяльність співпадають, є характерним для богів, а не для людини. Людина ж, володіючи певним потенціалом, проте істота недосконала, тілесна. Її доля – прагнення до справжнього щастя. Направляючи, етика повинна допомогти їй реалізувати себе. Моральна реалізація людини можлива, головним чином, через громадську діяльність, оскільки держава є вищою інстанцією у порівнянні з окремою людиною. Тому Аристотель вважав етику частиною політики.

Епоха еллінізму дала світу два найбільш розвинених етичних вчення: епікуреїзм та стоїцизм.

Творцем епікурейської етики є давньогрецький філософ Епікур (371-270 рр. до н.е.). Він визначає щастя як відсутність тілесних страждань і душевних тривог. Відповідно основна мета етики – допомогти людині позбутися страждань або хоча б полегшити їх. Він зазначає, наприклад, що щастя тотожне не просто задоволенню, а задоволенню розсудливому. Він рекомендує не вдаватися до будь-яких задоволень без розбору, віддавати перевагу духовним, знати міру, інакше страждань не минути.

Вища форма блаженства, за Епікуром, це стан повного душевного спокою, незворушності, відчуженості від усіх проблем світу – атараксія. Таким чином, ідеал мудреця в епікуреїстві споріднений буддійському ідеалу.

Стоїцизм також підкреслював практичну, моральну спрямованість філософії, покликану, на їхню думку, навчити людину жити «по природі».

Початок першого періоду історії української етичної думки припадає на час існування

Київської Русі, коли складається притаманний українській духовній традиції тип мислення (тобто відсутність абстрактного, відірваного від життя теоретизування). Хронологічні рамки цього періоду можна визначити таким чином: XI ст. (розквіт Київської Русі) — поч. XV ст. — на тій підставі, що Велике князівство Литовське було органічним продовженням і розвитком форм духовності Київської Русі. Не можна говорити про етику, та навіть про філософію того часу, як про відокремлену самостійну науку. Було лише коло питань, пов'язаних з усвідомленням сутності людини, причому проблема людського існування розглядається крізь призму проблеми «людина — Бої». Тобто, етико-філософська думка розвивається у щільному зв'язку з релігією. Взагалі, істотна роль у розвитку філософської думки належала християнству, хоча в ній не простежується однозначна замкненість на християнській доктрині. Деякі сучасні філософи (В. С. Горський, В. В. Бичков та ін.) вважають, що києво-руська думка значно «етизована», тобто етична проблематика мала перевагу у загальному обсязі філософських питань, що розроблялися у культурі. У тогочасній картині світу взагалі відсутні етично-нейтральні явища, все співвідноситься із загальним конфліктом добра і зла. Найвагоміші етичні погляди висловлені у таких пам'ятках писемності Київської Русі, як «Повість минулих літ», «Слово про Закон і Благодать» Іла-ріона, «Ізборник Святослава», «Повчання» Володимира Мономаха тощо.

Наступний період — XVI—XVIII ст. — час козаччини, коли починають активну діяльність братства, розвивається масове книгодрукування, діє Острозька школа (сучасна Волинь). Братства (виникають в Україні у останній чверті XVI — на початку XVII ст.) стають осередками захисту духовних цінностей українського народу, поширення освіти. У школах братських громад філософія (та етика) як окремий предмет не викладалася. Але в них був закладений ґрунт до становлення професійної філософської науки в Україні. Найзначніший внесок у цей процес було зроблено Львівською, Київською, Луцькою братськими школами. Щодо знань з етики, братства здійснюють велику роботу, поширюючи твори Іоанна Златоуста, інших авторів, у яких розроблялась етична проблематика.

Значний внесок в історію етичної думки в Україні зробив Феофан Прокопович (1681—1736 рр.), викладач курсу етики з 1705 р., ректор академії (1712—1715 рр.). Він був енциклопедично освіченим ученим і у своїх дослідженнях багато уваги приділив проблемі людини. У своїй «Етиці» він розкриває механізм та сенс людської діяльності, тобто кожна людина діє, бо «вона бажає чогось, заради чого це робить», Ф. Прокопович вважав, що головне завдання етики, яка керує людською поведінкою, «... досліджувати й навчати, у чому полягає найвище добро або найвище щастя й блаженство».

Яскравим представником вихованців Києво-Могилянської академії був Георгій Кониський (1715—1795 рр.). Науковий доробок його свідчить про істотний прогрес у розвитку

філософсько-етичних ідей у XVIII ст. в Україні. У праці «Моральна філософія, або етика» Г. Кониський досить глибоко для свого часу досліджує природу людини, формулює складну концепцію людської активності. Активність він пов'язує з соціальною діяльністю й відповідальністю людини за свій вибір і вчинки, що дуже важливо. Моральний вибір і вчинок людини залежать від волі. Воля, вважали киево-могилянці, не є вільною від розуму, вона втілює «практичні» рішення розуму.

Філософсько-етична концепція, розроблена професорами Києво-Могилянської академії, є теоретичним виразом культури українського барокко, у межах якої зростає найзначніша філософська система. Автором цієї системи був видатний український мислитель, вихованець Києво-Могилянської академії Григорій Сковорода.

В етиці Г. Сковороди переплітаються антична і християнська традиції. Він твердив: якщо щастя та істина можливі, то не десь і колись, а тут і зараз. Щастя треба знайти, ось чому головне завдання — пізнати самого себе. Пізнання людиною самої себе є кінцевою умовою щастя кожної особистості й усього суспільства. Однак для самопізнання одних знань мало, потрібно добре серце — висока моральність.

Ще один принцип етико-філософського вчення Г. Сковороди — всепроникнення моралі, розширення меж функціонування моралі на усе суспільство, на кожну особистість. У такий спосіб філософ стверджує гуманістичну можливість людини жити за совістю незалежно від матеріального стану чи роду діяльності. Таким чином, етична спрямованість філософії Г. Сковороди продовжує і розвиває національну традицію морального просвітництва і виховання, що склалася у практиці братських шкіл, Києво-Могилянської академії, у вченнях І. Гізеля, Ф. Прокоповича, Г. Кониського.

Контрольні питання до теми

1. Перерахуйте основні етапи розвитку етичної теорії в епоху античності.
2. Як формулював етичне вчення Сократ?
3. Етичне вчення в трактуванні Платона.
4. Етичне вчення стоїків. Розкрийте суть.
5. Як формулював суть етичного вчення Епікур?
6. Розвиток етичної думки в Україні.

Тема 3. Поняття, структура і характеристика моральної свідомості

Моральна свідомість являє собою суб'єктивну сторону моральності, є відображенням морального буття людей. Особливість цієї свідомості полягає в сприйнятті будь-якого явища з

точки зору його цінності. Головне завдання полягає не в поясненні явища, не в розкритті його причини, а в його оцінці. Ціннісне ставлення до дійсності – важлива характеристика моральної свідомості.

Особливе місце в ієрархії цінностей займає ідея про належне (ідеал). Ця ідея визначає кінцеву мету діяльності людини (або суспільства), тим самим надаючи їй сенс. Виходячи із зазначеної мети, моральну свідомість позитивно або негативно оцінюють вчинки людей (в категоріях добра і зла), а також, і це є ще однією важливою її характеристикою, вона наказує людям певні дії (в якості їх боргу).

Моральна свідомість реалізується в двох формах: *суспільній* та *індивідуальній*.

Суспільна свідомість є елементом соціального життя. У ньому акумульовано і систематизовано моральний досвід численних поколінь, що дозволяє впливати на уявлення і поведінку окремої людини, виховувати повноцінну особистість.

У громадській моральній свідомості можна виділити два рівні – *буденний* і *теоретичний*. Перший являє собою так звану «життєву мудрість» і «здоровий глузд» – повсякденні судження і оцінки, безпосередньо пов'язані з життям людей. Другий рівень теоретичний – характеризується більшою чіткістю, системністю, раціональністю. На цьому рівні вирішуються так звані «смісложиттєві» питання людського буття. У теоретичній моральній свідомості головну роль грає моральна філософія, тобто етика.

Індивідуальна моральна свідомість рефлексивно відноситься до внутрішнього світу людини і складається з декількох компонентів:

а) раціонального компонента, тобто системи певних понять, в якій виражається світогляд особистості, ті чи інші моральні уявлення;

б) емоційного компонента, тобто сукупності моральних переживань людини. Слід зазначити, що будь-яке почуття є складною емоційною реакцією, зумовленою процесом соціалізації. Звідси й альтруїстичність моральних переживань (чуйність, співчуття тощо), та їх спрямованість на самообмеження особистості. У якості соціально-психологічного механізму самоконтролю виступають особливі контролюючі переживання – совість і сором. Важливу роль в моральному житті людини відіграє почуття гідності (честі), що відбиває моральну самоцінність особистості;

в) вольового компонента, завдяки якому суб'єктивний етичний мотив реалізується в дії, часто всупереч тиску об'єктивних обставин.

Етичні категорії – це основні поняття наукового апарату етики, що відображають найбільш суттєві сторони і елементи моральності.

Категорії етики логічніше поділяти відповідно до структури моральності. У цьому випадку вони диференціюються наступним чином: 1) *категорії моральної свідомості* (ідеал, норма

тощо); 2) *категорії моральної практики* (вчинок, відплата тощо); 3) *категорії морального ставлення* (конфлікт, авторитет тощо).

Класифікуємо категорії етики за такими видами:

1) *структурний вид* – це вид категорій, що відображають структуру моральності, її основні елементи: моральні форми свідомості, практики, відносини (норма, змагання та ін.);

2) *сутнісний вид* – це вид категорій, що відображає якісну визначеність моральності, відмінність її від інших соціальних явищ (добро, обов'язок і ін.);

3) *методологічний вид* – це вид категорій, що відображають критерії моральності людини, рівні його розвитку (мета і засоби і ін.).

Основним поняттям етики є категорія **добра**. З її допомогою виражається позитивна моральна характеристика того чи іншого явища. Протилежно їй, що виражає негативну моральну оцінку, – поняття **зла**.

До поняття добра дуже близьким є поняття морального ідеалу. **Ідеал** – це якийсь вищий зразок, кінцева мета моральної діяльності. У цьому випадку важливу роль відіграє поняття **справедливості**, що характеризує міру відповідності між діяльністю людини і її оцінкою іншими людьми і суспільством.

З поняттям ідеалу тісно пов'язане поняття **моральної норми**.

Норми можуть бути сприйняті людиною як оптимально відповідні його ціннісним установкам, а отже, сприйматися як необхідні, і в такій якості стати внутрішнім спонуканням. В цьому випадку дотримання норми стає обов'язком, тобто особистим завданням людини, його обов'язком. **Борг** – це моральна форма усвідомлення необхідності дії. Людина робить належний вчинок добровільно, з поваги до ідеалу, закону (моральному) і до себе.

Совість – це своєрідний морально-психологічний механізмсамоконтролю. Відповідальність за свої вчинки, на думку багатьох філософів, є головною характеристикою особистості.

Категорія **свободи** є ключовою в етиці, оскільки моральна реальність ґрунтується на здатності людини до самостійних вчинків.

Категорія **справедливості** висловлює ідею правильного, належного порядку речей в людських взаєминах, який відповідає уявленням про призначення людини, природні і невід'ємні права та обов'язки.

Серед моральних почуттів особливе місце належить почуттю кохання. У найширшому сенсі цього слова **любов** – це моральне почуття, що характеризується високим ступенем емоційно

позитивного ставлення, що виділяє його об'єкт серед інших і поміщає його в центр життєвих потреб і інтересів. Прикладом таких почуттів може бути любов чоловіка до жінки, любов до матері тощо.

Однак німецький філософ *Людвіг Фейєрбах* справедливо вважав, що любов між чоловіком і жінкою є вихідною для всіх інших її видів. Тому при розгляді любові ми будемо відштовхуватися від цієї базової форми любові. У цьому сенсі **любов** постає як почуття, обумовлене сексуальною потребою і характеризується інтенсивністю, напруженістю, відносною стійкістю і виражається в прагненні бути з максимальною повнотою представленими своїми багатозначними рисами в життєдіяльності іншої людини таким чином, щоб спонукати у неї потребу у відповідному почутті тієї ж інтенсивності, напруженості і стійкості.

Любов як моральне почуття не може бути зведене до біологічного потягу статей, сексуальному почуттю. Статевий інстинкт – це природний фундамент любові, її початок. Але для того, щоб цей потяг виріс до справжнього почуття, необхідна ціла система взаємозв'язків і взаємодій.

Тобто *любов до іншої людини – це твердження його буття*. Крім того, *любов це твердження іншого як унікальної, неповторної, єдиної істоти*. У цьому сенсі *любов вільна* (не можна змусити себе полюбити когось, хто зовсім не подобається) і *не вільна* (не можна розумово-вольовим зусиллям змусити себе розлюбити, якщо вже серце заговорило).

Любов – це прийняття іншого таким, як він є, переживання його як абсолютної цінності.

Любов це такий вид відносин між людьми, який не допускає панування однієї людини над іншою або беззаперечного підпорядкування одного іншому. Справжня любов прагне давати, а не отримувати. Любов передбачає турботу про іншу людину, зацікавленість в поліпшенні її життя і розвитку.

Любов як моральне ставлення поряд з турботою передбачає і відповідальність.

Любов це також активне проникнення в коханого з метою пізнання, але без порушення його права мати таємниці і залишатися особистістю.

Існує кілька видів любові: *братерська, материнська, еротична любов, любов людини до самої себе і любов до Бога*.

Братерська любов – це любов між рівними, однаково розповсюджується людиною на всіх близьких йому людей.

Материнська любов – це любов сильного до слабкого, захищеного до беззахисного, заможного до бідного.

Еротична любов – це любов психофізіологічного плану до єдиної людини, спрагла повного злиття з ним і продовження в потомстві.

Любов до Бога в найширшому, соціально-психологічному сенсі слова вирає в себе всі види

любіві, оскільки Бог в душі віруючого означає Вищу Добродесність, і в міру своїх життєвих сил і можливостей він намагається на ділі її реалізувати в своєму ставленні до людей і до самого себе.

Щастя – поняття моральної свідомості, що позначає такий стан людини, який відповідає найбільшій внутрішній задоволеності умовами свого буття, повноті і свідомості життя, здійсненню свого людського призначення.

Щастя полягає в повноті задоволеності життям протягом життєвого шляху, в єдності різних сторін життя як способу життя і в цьому сенсі: життя в цілому. І це буде якісна характеристика життя.

Уявлення про щастя в різні історичні епохи, в різних етичних системах змінювалося. Так, у давньогрецькій етиці сформувався напрям *гедонізму*, який в якості мети людського життя розглядав досягнення щастя як переживання задоволення, насолоди. До гедонізму примикає і інший напрям – *евдемонізм*, який в якості головної життєвої мети людини проголошує прагнення до щастя.

У *християнській етиці* істинним щастям вважається бути залученим до Бога, злитим з вищим Божественним початком буття.

В етиці *епікуреїзму* щастя полягає у володінні благом незворушності – ідеального духовного стану, що досягається позбавленням страху перед богами, смертю, потойбічним світом, незрозумілими природними явищами та іншими тривогами світу. Щасливий той, кого не терзають тривоги світу, хто відсторонений, врівноважений і дивиться на людську суєту з висоти своєї холодної відчуженості.

Щастя – хоч і дуже бажаний стан, але досить рідкісний. Для його здійснення необхідне сприятливе поєднання об'єктивних і суб'єктивних факторів. *Об'єктивні чинники* – ті, які, в основному, не залежать від свідомості і волі людини. *Суб'єктивні чинники* – ті, які в значній мірі творяться самою людиною.

До об'єктивних чинників відносять, перш за все, *природні умови* (клімат, географічне положення, відсутність природних катаклізмів тощо), *стан суспільства* (мир чи війна, наявність елементарного порядку, справедливості та ін).

До суб'єктивних чинників відносять світогляд індивіда, його переконання, коло інтересів тощо.

Підводячи підсумок розгляду поняття щастя, можна зробити висновок, що в найзагальнішому вигляді поняттям щастя позначається найбільш повне втілення людського призначення в індивідуальних долях.

Поняття щастя тісно пов'язане з поняттям *сенсу життя*.

Сенс життя – це генеральна лінія життя індивіда на базі певних моральних цінностей. Будь-

яке суспільство задає своїм членам певну систему вищих цінностей, здатних надати життю сенс. Це трансцендентні цінності: уявлення про Бога і богів, про абсолютні принципи, що лежать в основі світу і задають систему моральних абсолютів. Це **цінності суспільства і культури**: політичні ідеали, держава, її межі, її історія, етнонаціональні цінності (традиція, мова, мистецтво і культура, збереження самобутності і індивідуального світу народу) тощо. **Цінності особистого життя**, що протікає в світі буденності: здоров'я і довге життя, мудре ставлення до мінливостей долі, певна діяльність і успіх в ній, досягнення соціального статусу, створення сім'ї і продовження роду, добрі відносини з навколишнім світом тощо.

Слід зазначити, що смисли, що задаються суспільством через цінності, – це ще не вся повнота сенсу. Для кожного конкретного індивіда ці цінності повинні придбати особистісний сенс. Кожна людина інтерпретує громадський сенс, приймає його або не приймає. **Особистісний сенс** – це результат інтеріоризації, внутрішнього освоєння цінностей, який супроводжується позитивним емоційним переживанням.

Оскільки сенс життя завжди носить особистісний характер, то, може бути, цілком справедливим є твердження: скільки людей, стільки і сенсів життя. Однак це різноманіття може бути зведене до кількох узагальнюючих тенденцій. Виділяють *егоїстичну* і *альтруїстичну* концепції сенсу життя.

Егоїстична концепція сенсу життя егоцентрична, замкнута на власному «Я». Існування людини, яке обрало таку спрямованість, присвячене виключно благополуччю власної персони, особистому добробуту, особистісному самовдосконаленню, особистому «порятунку» тощо.

Альтруїстична концепція сенсу життя зводиться до того, що сенс людського існування виноситься за рамки самого індивіда і розуміється як служіння Богу, суспільству, Батьківщині, великій ідеї, науці, справі тощо. Сам індивід розглядається при такому підході лише як засіб досягнення цієї зовнішньої мети.

Егоїстична й альтруїстична позиція хоча і зустрічаються в житті нерідко, але все ж є крайнощі, яких уникає більшість людей. Вони у своєму реальному житті намагаються триматися «золотої середини», формулюючи для себе сенс життя з орієнтацією на особисте благополуччя, але це благополуччя зв'язується з благополуччям інших: близьких, рідних, співвітчизників. Ймовірно, одна з найпоширеніших версій сенсу життя полягає в служінні сім'ї. Сім'я розглядається як головна цінність у житті: збереження і зміцнення сім'ї, благополуччя сім'ї, надання допомоги всім членам сім'ї є сенсом життя звичайної людини. У родинному колі індивіду дана можливість знайти вдячність, вдячну пам'ять про себе. Він продовжує жити в пам'яті людей, в своїх діях, онуках, в більш далеких нащадках.

Контрольні питання до теми

1. Охарактеризуйте поняття моральна свідомість.
2. Дайте філософське трактування в рамках етичних формулювань, що таке сенс життя.
3. Перерахуйте категорії етики. Дайте визначення.
4. Дайте класифікацію категорій етики за структурою, сутнісному і методологічному видах.
5. Охарактеризуйте основні поняття етики: *Добро; Ідеал; Справедливість; Совість*.
6. Охарактеризуйте таке моральне почуття як щастя в трактуванні етичних філософських вчень.
- 4 Любів як моральне почуття в трактуванні Л.Фейербаха.
6. Що розуміється в християнській етиці під основними моральним почуттями.

Тема 4. Моральні виміри спілкування

Важливим елементом загальнолюдського в моралі є моральна культура спілкування - це «культура, що пов'язана з утвердженням у суспільстві гуманістичних справедливих взаємин між людьми. Це здатність людини до вибору в спілкуванні необхідних форм і засобів, що сприйняті й трансформовані людиною в процесі виховання і самовдосконалення. Це культура, що активізує прагнення людини до особистісного самовираження, до самоствердження людської гідності. Це культура, яка спонукає до моральної творчості під час спілкування». Під моральним спілкуванням мають на увазі стійкі зв'язки між людьми, а також потребу в морально-психологічному взаєморозумінні, навіть у вирішенні ділових проблем.

Рівень культури може, з одного боку, сприяти повноцінному спілкуванню, або, з іншого — породжувати почуття відчуженості, самотності, непорозуміння, якщо рівень культури спілкування є низьким.

Моральна культура спілкування є складовою культури спілкування загалом. Останнім часом виокремлюють такі рівні моральної культури:

- **ритуальний** (спілкування людей у буденному житті з дотриманням загальноприйнятих правил етикету);
- **маніпулятивний** (спілкування людей з метою досягнення своїх цілей, часто за рахунок інших);
- **гуманістичний** (спілкування з повагою один до одного, з прагненням вирішити проблеми і врахувати інтереси кожного).

Спілкування є однією з найфундаментальніших, найвищих соціальних потреб людини. Воно має

практичне значення, ефективність і результативність якого залежить від багатьох факторів, властивих людям, учасникам процесу спілкування.

Для моральної культури спілкування властиве прагнення до взаєморозуміння, відвертості, симпатії, довіри, вміння говорити та вміння слухати. Не випадково в деяких соціальних сферах людської діяльності протягом століть відшліфовуються такі поняття, як: *моральні цінності, моральні норми та принципи, гуманістичні комунікативні установки у спілкуванні, професійна (службова) етика, моральні вимоги до представників професії*, які найбільше включені у сферу людських відносин.

До **моральних цінностей** відносять об'єкти, явища та їхні властивості, а також абстрактні ідеї, які втілюють у собі узагальнені ідеали. Це своєрідний еталон. У духовному відношенні цінності творять або відроджують людину з усіма її потребами. Обираючи певні моральні цінності, людина підтверджує свідоме ставлення до норм і принципів моралі, дієвість своїх мотивів, цілісність моральної свідомості загалом.

Моральні цінності добра, морального обов'язку, відповідальності, справедливості, честі й гідності людини, совісті особливо впливають на поведінку людей, їх взаємини з іншими, на характер і культуру спілкування.

У житті людей моральні цінності регламентуються моральними нормами і принципами.

Моральні норми і принципи — це певні вимоги та заборони, що регулюють діяльність, поведінку людей, їхню взаємодію та спілкування. Ці норми та принципи, встановлені людьми в суспільстві на певному етапі його розвитку, є взірцем поведінки та обов'язкові для виконання.

Люди у своїй поведінці та спілкуванні дотримуються різних *моральних норм та правил*. Розумна людина весь час намагається контролювати свої дії, вчинки. Нерозумна, на думку Конфуція, робить три помилки: *говорить, коли не час говорити; не говорить, коли настав час говорити; і говорить, не помічаючи міміки*. Нині людина звертається або до моральних норм, прийнятих суспільством, або до особистих моральних норм і принципів.

Щоб реалізувати свої здібності, потрібно бути в єдності зі світом і водночас у злагоді із собою. Якщо цього не вдається досягти, то перед людиною постають моральні проблеми, а неможливість їх розв'язання часто призводить до неврозу.

Щоб цих проблем не виникало, зокрема під час спілкування, слід **дотримуватись основних принципів етики**:

- *не роби іншому того, чого б ти не хотів, щоб він робив тобі;*
- *що ти робиш іншим, те робиш і собі.*

Тобто в діловому спілкуванні не можна, маніпулюючи іншим, досягати вигоди лише для себе, особливо за допомогою хитрощів, махінацій, нечесної гри.

До поняття професійна етика відносять моральні обов'язки, в яких відбивається ставлення представника певної професії до об'єкта праці, до колег за професією, до партнерів, до суспільства загалом. Це насамперед усвідомлення своєї моральної відповідальності й готовність виконувати свій професійний обов'язок.

Центральним поняттям професійної моралі є поняття *професійного обов'язку*, яке поєднується з поняттям відповідальності. Проаналізувати результати своєї праці з позицій загальнолюдських моральних цінностей спеціалістові допомагає *професійна совість*. Вона пересікається з таким поняттями, як *професійна честь*, *професійна гідність*, *професійна справедливість*. Від професійного такту залежать взаємини з іншими людьми, вирішення з ними під час спілкування ділових проблем. Ділова етика регулює відносини бізнесмена з партнерами, керівника організації з підлеглими. Нажаль, серед тих, хто сьогодні займається бізнесом, є люди, дії яких вступають у суперечність з чинним законодавством і моральними цінностями.

Існує чимало важливих факторів, які стимулюють формування етичної поведінки.

Перший — економічний.

Етика високого рівня — це запорука успішного бізнесу, наприклад, коли покупці та продавці прагнуть чесних (етичних) ділових стосунків. Якщо ж ви продасте товар навіть за найнижчою ціною, але не постачаєте його вчасно, чи якість ваших товарів незадовільна, то ви можете втратити потенційний прибуток.

Другий — законослухняність.

Необхідно не тільки поважати закон, а й виконувати його. Неетичні, протиправні дії можуть призвести до того, що хтось постраждає чи економічно (збитки), чи юридично. Ці збитки можуть перевищити одержаний прибуток.

Третій — виховання.

Духовне виховання, що закладається в особистість як основні християнські цінності, є основою майбутньої етичної ділової поведінки, її основним фактором. Тому що внутрішні переконання, внутрішні «закони», моральні норми мотивують і визначають зовнішню поведінку, вчинки, дії людини.

Саме морально-духовне виховання формує в особистості такі риси характеру, як відповідальність за свої вчинки і слова, дотримання свого слова, акуратність і пунктуальність, коректність, повага до іншої людини, дотримання законності тощо.

Сучасний рівень професійного етикету в Україні формується з орієнтацією на європейські стандарти та з урахуванням національного історичного досвіду та культури.

До моральних вимірів спілкування відносяться толерантність, повага, співчуття, милосердя, любов.

Повага - таке ставлення до людини, яке реалізує на практиці (у діях, у поведінці) визнання

Людської гідності іншого.

Поважати - утверджувати ціннісний статус іншого. Близьким до поняття «повага» є поняття «пошана» та «самоповага». Високий рівень самоповаги людини - це той бар'єр, проти якого безсиле будь-яке побутове чи адміністративне хамство.

Співчуття (емпатія, співпереживання) - екзистенційно-моральна парадигма входження у світ внутрішніх переживань іншого. Люди, здатні до співчуття, реагують на зміни у внутрішньому світі інших людей, «заражаються» їх самопочуттям.

Милосердя - діяльне прагнення допомогти кожному, хто має в тому потребу. Милосердя - висока етична цінність, вільне дарування іншому можливостей буття та самореалізації. Складність милосердя в тому, що, допомагаючи іншому, слід бути та залишатися собою. Милосердя повинно поєднуватися з толерантністю та повагою. Здатність до милосердя – прояв морального здоров'я особистості.

Толерантність (від лат. *tolero* - несу, витримую, терплю) - «чин терплячої стриманості в присутності чого-небудь, що не подобається або не схвалюється... Вона передбачає існування того, що не вважається неприйнятним або злим». Е.Кренстон пише: «Толерувати - значить спершу засудити, а потім миритися... з тим, що засуджується.

Бути толерантним - означає терпіти, витримувати іншого таким, яким він є, визнавати за ним право жити, мислити й чинити по-своєму.

Для того, щоб повноцінно спілкуватися, люди повинні вміти співіснувати один з одним, миритися з неминучими розбіжностями поглядів, орієнтацій, стилів життя.

Вимоги толерантності, здавалося б, елементарні. «Тільки» толерантність нас в жодному відношенні цілком задовольнити не може: як правило, людям замало того, що їх тільки «терплять», і вони прагнуть до більш змістовних доміант спілкування. Абстрактність толерантності пов'язана зі змістовою нерозвиненістю її етичних перспектив, з двозначністю її висновків щодо самого процесу спілкування, суперечністю, пов'язаною з її практичним застосуванням і визначенням принципових меж спілкування.

Любов — це істинне морально-естетичне почуття, яке базується на емоційно-духовному переживанні, зацікавленості, симпатії, що виражається у цілеспрямованій прихильності до предмета любові, у безкорисливому і самовідданому прагненні до нього.

Моральна цінність любові полягає у її здатності мобілізувати всі сили особистості, збуджувати в ній творчу енергію, створювати і формувати людину і людське в ній. Вона — основа шлюбно-сімейних стосунків. Це величезна сила, яка може бути творчою і викликати до життя глибинний, прихований потенціал, душевну щедрість. Хоча не виключається і її руйнівний характер. Вона може спричинити моральне піднесення, облагороджування особистості, надавати особливого сенсу

існуванню конкретної людини, а також відчуття щастя, повноти життя, що у поєднанні з почуттям обов'язку, совісті, відповідальності, альтруїзму утворює основу морального світогляду. Під її впливом може змінюватися вся система цінностей. Вона також може призводити й до морального падіння. Все залежить від моральної зрілості, моральної культури людини, ступеня її особистісного розвитку. Моральне в любові виражає багатство й красу людських почуттів, пронизує багатоманітні зв'язки людини з суспільством, іншими людьми. З поняттям любові пов'язується уявлення про щасливе людське життя, про багатство духовного світу людини. Вона є показником людської культури.

Етикетні норми стали невід'ємним компонентом способу життя (в побуті, на роботі, у громадських місцях) вихованої людини. Культура ділового спілкування і відносин – необхідна умова будь-якої професійної діяльності людини. Поведінка людини на службі регламентується цілим зведенням правил, які з'явилися одночасно з виникненням різноманітних професій. Є правила «писані», їх необхідно строго дотримуватись, є «неписані», але культурна людина їх дотримується. Одні правила змінюються, як змінюються епохи та люди, інші залишаються незмінними. Поведінка людини буде залежати не тільки від навичок та прийомів, необхідних для виконання даної роботи, але і від особливостей конкретного середовища, в якому буде складатися ця діяльність. Правила поведінки у сфері ділових відносин – це не рецепти, а скоріше рекомендації. Висока культура службової діяльності полягає в тому, щоб незалежно від бажання, симпатій, антипатій та інших факторів людина виконувала свої службові обов'язки.

Основні правила поведінки «посадових осіб» у процесі їхнього спілкування з людьми повинні бути такими:

- бути тактовними, ввічливими;
- бути терплячими, попереджувальними, уважними;
- вміти вислухати питання, прохання, чітко і зрозуміло відповісти;
- професійно грамотно виконувати свою справу;
- бути дисциплінованими та виконавчими.

Контрольні питання до теми

1. Моральна культура спілкування, її зміст і вияви.
2. Етикет ділових (службових) взаємин.
3. Основні типи, принципи та суперечності спілкування.
4. Колективне обговорення ділових проблем.

Тема 5. Національна етика. Сімейна етика. Релігійна етика. Біоетика. Професійна етика.

Реалії сучасного суспільства насамперед пов'язані з динамічним розвитком економіки та подальшою інтенсифікацією й розгортанням діяльнісно-практичних форм співвідношення не тільки суб'єктів а й цілих суспільств. Тому у власне духовному плані етична проблема полягає в тому, що до структури здійснення самої людської діяльності, діяльної самореалізації людського суб'єкта мають бути введені певні більш високі моральні цінності, які дали б змогу усунути односторонність суто діяльнісного світовідношення, забезпечити вихідні умови гармонізації досвіду, потреб, орієнтацій і базових очевидностей людини з аналогічними чинниками існування інших людей, з інтересами збереження і розвитку навколишнього світу в усьому розмаїтті його конкретних форм і проявів.

Весь хід еволюції філософсько-гуманітарної думки у XX-XXI століттях неодмінно пов'язаний з ідеєю інтерсуб'єктивності, ідеєю людського спілкування. Тільки сутнісне спілкування, що породжує в кожного з його учасників практичну потребу врахувати інтереси й особливості своїх партнерів і, більше того, на самого себе дивитися їхніми очима, з точки зору їхніх сподівань і турбот – тільки таке спілкування здатне здолати утилітаристську й егоцентричну “короткозорість” суто діяльнісної самореалізації, стати свого роду духовним містком між людиною і світом. Тільки в межах подібного спілкування, на основі практичного взаєморозуміння і спільно прийнятих базових цінностей, стає можливим вільне обговорення цілей і засобів людської діяльності, так само як і норм, що регулюють її здійснення. Вкорінення засад інтерсуб'єктивності і спілкування в матерії людської діяльності й життя сприяє становленню плюралізму, толерантності як дієвих форм світовідношення, актуальність яких постійно зростає. Бути толерантним насамперед і означає терпіти, витримувати Іншого – такого, яким він є, визначити за ним право жити, мислити й чинити по-своєму.

Щодо другої половини XX ст., та й початку XXI століття, людей часто охоплює бажання відшукати якісь інші, альтернативні способи цілісного відношення до світу. У цьому пошуку значними є звернення до інтуїтивно-ірраціональних форм осягнення дійсності – на протигагу до цільової раціональності як невід'ємного компонента свідомої діяльності людини.; прагнення “розчинити” чітке окреслення власної діяльної суб'єктивності в нескінченному й безперервному потоці буття. Якщо придивитися під цим кутом зору до різноманітних проявів “нової”, або нетрадиційної релігійності, що нині завойовує широку аудиторію, – неважко переконатися, що в основі своїй усі вони – від крішнаїтства до неоязичницьких культів і нинішньої побутової віри в знахарство, астрологію та ін. – послідовно протистоять узвичаєним для європейської свідомості й культури останніх століть засадам діяльнісного світовідношення, таких як цільова раціональність, суб'єкт-об'єктне бачення дійсності, чітка самоідентифікація людини-суб'єкта як свідомого агента цілепокладання тощо. З-поміж усіх людських спільнот найгостріші моральні проблеми пов'язані

сьогодні із спільнотами національними, що спричинило появу спеціальної галузі етичних знань – етнетики. Певна моральна напруженість питань національного самовизначення особистості має свої підстави. Надто багато останніми століттями випадків переслідувань і утисків особи через її національну належність, позбавлення її на цій основі прав, свободи, а часто й самого життя. Для особи духовно неспроможної, нездатної відшукати власний ґрунт і шлях у житті, легкодоступна єдність національного колективу завжди є неабиякою спокусою. Це – найлегший спосіб здобути відчуття впевненості, осмисленості власного існування, відчуття навіть певну гордість за себе і за “своїх”. До всіх власне юридичних актів, що мають гарантувати рівність прав, включаючи й право представників кожної нації на культивування рідної мови, виховання і традицій, сучасна етика має додати й таке: – ніхто не повинен пов’язувати моральний статус і рівень моральних вимог до особистості з її національною належністю; – ніхто не повинен позбавляти людську особистість права на національне самовизначення; – ніхто, крім самої особистості, не повинен визначати її моральний обов’язок перед нацією, до якої вона належить.

Міжнаціональні стосунки теж можна розглядати як проблему моральну. В сучасному житті нація безперечно постає як моральна суб’єктивність, що має власну гідність, власне відчуття обов’язку й відповідальності, власне сумління. Тим часом можна спостерігати, що найзапекліші національні суперечки й конфлікти нерідко виникають на ґрунті елементарного порушення норм взаємності (“золотого правила”) – коли якась із сторін вважає можливим для себе те, що вважала б неприпустимим відносно себе з боку інших. Специфіка моральних, як і інших культурних цінностей, притаманних тому чи іншому народові глибоко вкорінена в соціальних і природних основах його життя, в його історичному досвіді, неповторних особливостях його психіки й свідомості. Вся ця гама взаємодіючих чинників зумовлює глибоку варіативність як національних моральних цінностей, національного світосприйняття так і відбивається на трактуванні та розгляді таких глобальних загальнолюдських етичних проблем сучасності, як евтаназії (тиха смерть), клонування людини, смертної кари, благочинності тощо.

Біоетика чи етика життя як течія міждисциплінарного характеру сформувалась у 60-70-х роках ХХ ст. Трактування терміну “біоетика” різнорідна. По-перше, її ототожнюють з біомедичною етикою, обмежуючи коло проблему у рамках “лікар – пацієнт”. Більш широке її поняття включає цілу низьку аксиологічних, соціальних проблем та проблем, які пов’язані з системою охорони здоров’я з відношення людини до тварин та рослин.

Біоетика орієнтується на досягнення сучасної біології в ході з’ясування чи рішення моральних проблем, які виникають в рамках наукових досліджень.

Евтаназія у сучасній біоетиці означає безболісне спричинення смерті безнадійного хворого. Йдеться про те, чи можливе хворому навмисне допомогти умерти, якщо немає надії його вилікувати,

а страждання не дають можливості прийняття життя взагалі. Розділяють пасивну та активну евтаназію. При пасивній евтаназії лікар не діє з метою підтримати життя хворого а пасивно констатує угасання життя хворого. Якщо евтаназія активна, то лікар цілеспрямовано призводить спеціальні дії, які ускорюють смерть хворого. Існують кардинально різні погляди на евтаназію. З одного боку, засуджують евтаназію, а з іншого – оправдовують такі дії вважаючи їх етичними відносно страждань хворого.

Не менше проблематичним є проблема здійснення смертної кари. Існують аргументи, які виказують за необхідність здійснення цієї міри покарання, а з іншого боку, лунають протести проти смертної кари. Благочинність –це діяльність завдяки якій приватні ресурси добровільно розділюються їх володарями та віддаються тим хто в цьому має потребу. Нужденним може виступати як окремий чоловік, так і суспільні організації і таке інше. Щодо сучасності, то благочинність підкреслює оборотну сторону успішного бізнесу, а тому й виникає багато різноманітних аспектів цієї, на перший погляд, необразливої, позитивної дії.

Тема 6. Визначення та сутність поняття «естетика». Основні категорії естетики

Термін «естетика» (від грецького слова «aestheticos» – той, що відноситься до чуттєвого сприйняття) був введений німецьким філософом *А.Баумгартеном* в XVIII ст. Ним же було визначено місце цієї науки в системі філософії.

Він вважає, що *естетика* – нижчий щабель гносеології, наука про чуттєве пізнання, досконалою формою якого є краса.

В історії естетики її предмет і завдання змінювалися. Спочатку естетика була частиною філософії і служила створенню цілості картини світу (грецькі натурфілософи, піфагорійці). З *Сократа* починається довгий процес відокремлювання естетики від філософії (виділення її в самостійну науку). Сократ вперше замислювався над сутністю власне естетичних проблем, пов'язуючи їх з етичними. Для *Аристотеля* естетика – це проблеми поетики і філософські питання природи краси і мистецтва; для *Платона* – питання державного контролю над мистецтвом і ролі останнього у вихованні людини. Для *Тертуліана* і *Фоми Аквінського* естетика – аспект богослов'я (рішення задачі: за допомогою мистецтва націлити людину на служіння Богу). Естетика *Леонардо да Вінчі* виявляє співвідношення природи і художньої діяльності. Естетика *Буало* встановлює канони творчості. Для *Канта* предмет естетики – прекрасне в мистецтві, естетика виступає як критика естетичної здатності судження.

Дефініція «естетика» міцно закріплюється в філософській термінології і вже з XVIII ст.. її починають розуміти як науку, що займається проблемами

«філософії прекрасного», або «філософії мистецтва». Саме в цьому плані її сприймали Гегель, пізніше Ф. Шиллер і Ф. Шеллінг. Сучасна естетика узагальнює світовий художній досвід. Предмет кожної науки – світ, розглянутий під певним кутом зору, в світлі того завдання, яке вирішує ця наука. *Предмет естетики* – весь світ в його естетичному багатстві, що розглядається з точки зору загальнолюдської значущості (естетичної цінності) його явищ.

Естетика – філософська наука про сутність загальнолюдських цінностей, їх народження, буття, сприйняття і оцінки, про найбільш загальні принципи естетичного освоєння світу в процесі будь-якої діяльності людини, і перш за все в мистецтві, про природу естетичного і його різноманітні в дійсності і в мистецтві, про суті і закони творчості, про сприйняття, функціонування і розвиток мистецтва.

Людська діяльність протікає на основі певних естетичних ідей, уявлень, установок. Естетика входить у працю, побут, в промислове виробництво, формуючи в людині творче начало і здатність сприймати красу. Естетика узагальнює досвід художнього розвитку людства, а він нескінченний, тому замкнута система естетики, що претендує на абсолютну завершеність, недосконала в принципі (в цьому був недолік грандіозної гегелівської естетичної системи). Життєва і плідна лише естетична система, що розвивається з кожним художнім відкриттям.

Естетика впливає на художню діяльність, а та – на людей. Тому в естетику часто вторгається ідеологія і формулює ідеї, продиктовані інтересами вождів, партій, державних структур. Незалежність від них – неодмінна умова науковості. Навіть у найважчі часи саме незалежністю відрізнялися роботи М. Бахтіна, О. Лосєва, Ю. Лотмана, П. Флоренського, що гарантувало науковість і свідчило про те, що можна жити в суспільстві і ціною життєвих зручностей, а іноді і ціною життя бути вільним від суспільства, навіть тоталітарного.

Отже, естетика як наука – це система законів, категорій, загальних понять, що осмислюється в світлі певної суспільної практики естетичні властивості реальності і процес її освоєння за законами краси, особливості художньої творчості, соціального буття і функціонування мистецтва, його сприйняття і розуміння.

Є. Г. Яковлев пише, що «сучасне визначення предмета теоретичної естетики включає в себе вивчення:

- 1) об'єктивно-естетичного, що розуміється як природно-соціальне і предметне підґрунтя естетичної свідомості та естетичної потреби;
- 2) творчо-перетворюючої практики естетичного суб'єкта, вираженої через естетичну діяльність і свідомість, а також через теорію і систему категорій;
- 3) найбільш загальних закономірностей художньої творчості і мистецтва;

Таким чином, естетика являє собою цілісну систему наукового знання і включає в себе три основні розділи:

- 1) про природу об'єкта естетичної оцінки і види естетичної цінності;
- 2) про природу естетичної свідомості і його форми;
- 3) про природу естетичної діяльності та її види.

Одним з методів естетики є історизм. Ідеї історизму пронизують цю науку. Принцип історизму передбачає дотримання трьох найважливіших умов: по-перше, розгляд явищ в їх розвитку; по-друге, розгляд зв'язку даного явища з іншими і, нарешті, вивчення історії в світлі досвіду сучасності, використання історично вищих форм в якості ключа) для розуміння попередніх. Принцип історизму виростає зсередини самої естетики як потреба більш адекватно розглянути свій предмет; наприклад, нинішній стан мистецтва і його сучасні закони розуміються як ті, що історично виникли, а його майбутній стан – як той, що утворюється і протікає на наших очах у художньому процесі. Історизм – шлях зв'язку теорії і практики і єдина дорога до істинного розуміння естетики.

Інший метод – **структуралізм**, який дає можливість розглянути художній твір як певну систему, що складається з безлічі елементів, взаємопов'язаних і взаємообумовлених. *Структурний метод* передбачає збирання та аналіз різноманітних фактів, складання їх повного переліку, встановлення взаємозв'язку між фактами, їх групування та виявлення відносин між ними, побудова системи їх наявних елементів, що створює цілісний єдиний об'єкт дослідження. Структуралізм входить в загальну систему сучасної наукової методології. Цей метод потребує співпраці з іншими методами і є додатковим по відношенню до історичної методології.

Вивчення предмета і структури естетики дозволяє розкрити її функції, основними з яких є *світоглядна, пізнавальна, формуюча, методологічна*.

Контрольні питання до теми

1. Що ж таке естетика? Хто з філософів був автором цього терміна?
2. Дайте визначення предмету естетики.
3. Розкрийте структуру естетичної свідомості.
4. Охарактеризуйте відмінність методів естетики від функцій естетики.
5. Порівняйте і доведіть відмінність в розумінні філософами трактування суті естетики

в різні історичні епохи

Основні категорії естетики

«Прекрасне» – одна з найважливіших і найбільш широких за значенням категорій естетики, що служить для визначення і оцінки найбільш досконалих явищ в дійсності, в суспільному житті, в соціальній діяльності людей, в мистецтві.

З античних часів у естетиці переважає уявлення про прекрасне як про об'єктивно існуюче. Прекрасне для *давньогрецьких філософів* – це не суб'єктивне уявлення і не ілюзія, це реальність.

Натурфілософи вважали: прекрасне – космічна досконалість, загальна гармонія світобудови.

Піфагорійці, наприклад, вважали, що прекрасне пов'язане з космосом і визначається гармонією. Світова гармонія, з точки зору піфагорейської школи, іє прекрасне. Представники цієї школи вважаються основоположниками математичного підходу до прекрасного, оскільки вони намагалися дати математичний вираз гармонії. Саме піфагорійці висунули ідею про «музику небесних сфер».

Концепція Всесвіту *Геракліта* діалектична і включає в себе естетичну картину світу (*тут філософія і естетика виступають як прекрасне – те, що вічно змінюється і оновлюється, гармонія – динамічна рівновага*).

Платон (бл. 428-347 рр. до н.е.) в діалозі «Бенкет» пише: «Прекрасне існує вічно, воно не знищується, не збільшується, не зменшується. Воно ні прекрасне тут, ні потворне там... ні прекрасне в одному відношенні, ні потворне в іншому». Перед людиною, що пізнає прекрасне «не постане у вигляді якогось вигляду, або рук, або якоїсь іншої частини тіла, ні у вигляді будь-якої мови, або будь-якої науки, ні у вигляді існуючого в чому-небудь іншому в якій-небудь живій істоті або на землі, або на небі, або в будь-якому іншому предметі...». Прекрасне виступає тут як вічна ідея, далека від мінливого світу речей. Таке розуміння прекрасного впливає з філософської концепції Платона, яка стверджувала, що чуттєві речі – тіні ідей. Ідеї ж – незмінні духовні сутності, щостановлять справжнє буття.

Аристотель (384-322 рр. до н.е.), на відміну від Платона, вважав, що прекрасне – не об'єктивна ідея, а об'єктивна якість явищ. Аристотель дає структурну характеристику прекрасного.

Продовжуючи піфагорейську традицію, він стверджує, що розумінню прекрасного сприяє математика. Аристотель висунув принцип пропорційності людини і прекрасного предмета. Краса тут виступає як міра, а міра всього – людина. Саме в порівнянні з ним

прекрасний предмет не повинен бути

«надмірним». Ця концепція – теоретична відповідність гуманістичної практики античного мистецтва. Грецький Парфенон, наприклад, на відміну від єгипетської піраміди, не дуже великий і не дуже маленький: він досить великий, щоб висловити велич афінян, що його створили, і досить маленький, щоб не придушувати людини. Аристотель підкреслював єдність прекрасного і доброго, естетичного та етичного. Аристотель трактує прекрасне як добре, що приємне тим, що воно благо. Образи мистецтва для Аристотеля повинні бути настільки ж прекрасні, як і морально високі і чисті.

В *середні віки* панувала концепція божественного походження краси: Бог, одухотворяючи відсталу матерію, надає їй естетичні властивості; краса речі є натхненність її Богом. Чуттєва краса і насолода нею – гріховні. Середньовічна естетика аскетична. Світ розглядався як божественний твір. Все прекрасне в ньому пов'язане з божественним промислом, з божественним розумом. Бог своїм логосом вносить в відсталу матерію форму, зміст, досконалість, надає їй існуванню мету, одухотворяє її. Все прекрасне, з точки зору середньовічної естетики, пов'язане з духовним, все ж матеріальне, тілесне – це гріховне і потворне. Ці ідеї були притаманні багатьом середньовічним філософам, в тому числі Августину Блаженному і Фомі Аквінському.

В епоху *Відродження* філософи повертаються до античних уявлень, знову зв'язуючи прекрасне з природою, з досконалим впорядкованим космосом.

Надзвичайно широке поширення набуває відроджена антична теорія мимесісу (наслідування природі).

Гуманісти *Відродження* стверджували красу самої природи і радість її сприйняття. Естетика Відродження продовжує античні традиції; прекрасне ототожнюється з моральним і справедливим. Зовнішня краса вважається атрибутом чесноти. Лука Пачіолі висуває норму краси – золотий (гармонійний) перетин. Зразком краси стає людина, її тіло. Леонардо да Вінчі вважав найкрасивішими пропорції предметів. Естетика Ренесансу пройнята гуманізмом і пошуками життєвої правди; Шекспір вважав, що мистецтво – дзеркало, яке художник тримає перед природою; а «прекрасне прекрасніше у сто разів, увінчане правдою дорогоцінною». Так естетика Відродження підкреслювала зв'язок краси і правди.

Естетика *класицизму* (її канонічний вираз дав Буало) ототожнювала прекрасне з витонченим: прекрасна не вся природа в її цвітінні і буянні, а лише підстрижена, доглянута природа Версальського парку. Буало обґрунтовував принципи доброго смаку. Він вважав, що прекрасним може бути тільки правдиве. У мистецтві прекрасним зображується навіть потворне. Наслідування красі природи – головна мета мистецтва. Велика особистість –

найбільш повне втілення ідеалів краси.

Естетика *французьких просвітителів* (XVIII ст.) – важливий етап розвитку теорії прекрасного. Для Просвітництва також характерне уявлення про прекрасне як про об'єктивно існуюче, як про властивість, притаманну самій природі. Воно невід'ємне від неї. Наприклад, Д. Дідро пов'язував прекрасне з доцільністю і цілісністю.

Д. Дідро (1713-1784) поділив красу на два види: 1) *реальну, об'єктивну красу*, існуючу до і після появи людини (відносини частин всередині предмета, відносини однорідних і неоднорідних предметів); 2) *красу відносну*, існуючу лише для людини (предмет дотичний зі свідомістю людини).

Німецька класична філософія створила ідеалістичні уявлення про прекрасне, розвинувши нею суб'єктивістське розуміння. **І. Кант** (1724-1804)

трактував прекрасне як об'єкт незацікавлених відносин (ставлення людини до прекрасного чисто споглядальне і непрактичне). Кант розрізнив корисне і прекрасне і підкреслив якісно своєрідний характер естетичного інтересу. Він провів дематеріалізацію прекрасного, відділив його форму від його змісту: зелений колір або звук скрипки прийнято вважати прекрасними, але вони лише приємні. У судженні про прекрасне має місце споглядальне задоволення, що не збуджує практичного інтересу до об'єкта. Тільки коли колір і звук очищені від матеріального змісту, вони виступають як прекрасні. Кант вважає, що

«насолада в приємному» і «насолада в доброму» з'єднані з інтересом, в той час як насолада прекрасним, яке визначає судження смаку (естетичне судження), вільне від будь-якого інтересу.

Ф. Шиллер (1759-1805) стверджував: краса – це свобода (узгодженість з законами; нічим не стиснутий розвиток явищ за притаманними їм законам); основа краси – простота; краса – природна досконалість. Шиллер відрізняє зображення прекрасного від прекрасного зображення. Те, що потворне в природі, може бути прекрасним в мистецтві (прекрасне зображення).

За **Гегелем** (1770-1831), прекрасне в дійсності є життя, яке виступає як тваринний організм, як людський організм і як організм духовного світу (сім'я, держава). Прекрасний той предмет, в якому ідея проявилася найбільш повно. Для Гегеля поняття прекрасного відсунуте на другий план поняттям істинного: чим глибше мислить людина, тим менше йому потрібне прекрасне; нині людина навчилася мислити абстрактно (на зміну століттю мистецтва прийшло століття філософії). Мистецтво – ланка самопізнання духу, в якому співіснують конкретна чуттєвість природи і духовність ідеї.

Гегель вводить три ступені прекрасного: «перша сходинка займається поняттям

прекрасного взагалі; друга – прекрасним в природі, недоліки якого викликають необхідність в ідеалі, в прекрасному в мистецтві; третій ступінь має предметом свого розгляду ідеал в його здійсненні, в його художньому втіленні в творі мистецтва».

Потворне – естетична властивість предметів, природні дані яких мають

негативне загальнолюдське значення, хоча і не становлять серйозної загрози людству, оскільки укладені в цих предметах сили освоєні людиною і підпорядковані їй. Потворне – негативна загальнолюдська значущість предметів, що знаходяться в сфері свободи.

Потворне відштовхує, але не лякає; прекрасне доставляє насолоду одним своїм виглядом.

У мистецтві, без сумніву, є місце потворному, причому в різних його проявах і сенсах. Потворне з дійсного життя цілком може стати предметом зображення. Це особливо часто використовується в комічних творах. При цьому відбувається не просте копіювання неподобства в реальному житті, але типізація рис потворного в цілях його засудження. Окрім цього, потворне в мистецтві може мати й інший зміст: висловлювати мимовільне або навмисне порушення законів творчості, що веде до руйнування художнього образу. Сюди відноситься як невміння художника творити за законами краси (відсутність майстерності, досвіду), так і спотворення норм творчості на догоду помилкової оригінальності і моді, що призводить до формалізму, до втрати справжнього змісту мистецтва.

Піднесене – це естетична категорія, що концентровано висловлює сутність значних подій і явищ, що викликають у людини особливе естетичне почуття, пов'язане з повагою, захопленням, радістю. Піднесене відображає внутрішню значущість, велич предметів і явищ.

Низинне – крайній ступінь потворного, надзвичайно негативна цінність, що має негативну значимість для людства; сфера несвободи. Це ще не освоєні явища, які не підпорядковані людям і що представляють для них грізну небезпеку. Людство не володіє власними суспільними відносинами. Це таїть у собі джерело лихого і сприймається як низинне (мілітаризм, тоталітаризм, фашизм, атомна війна).

До низинного відноситься все те, що суперечить уявленням про справжню красу, піднесеним помислам і ідеалам, героїчним вчинкам людини. Низинне – це один із проявів потворного.

«Трагічне» – одна з основних категорій естетики, що служить для визначення сутності нещадної, глибоко опозиційної боротьби нового зі старим, особистості і суспільства, яка виражає гострі, що не розв'язні на даному етапі розвитку протиріччя і часто закінчується загибеллю героя, але веде до торжества тієї ідеї, за яку він боровся.

Сутність категорії «трагічне» полягає в наступному:

1) розкриває загибель або тяжкі страждання особистості;

2) показує непоправність для людей її втрати;

3) затверджує безсмертя особистості, що загинула (безсмертя людини здійснюється в безсмерті народу, в житті людей знаходять своє продовження суспільно цінні початки, закладені в людині і її діяннях, а для релігійної свідомості того, хто гине, чекає потойбічне буття, також залежне від суспільного цінного – праведного прижиттєвого буття); трагедія – завжди оптимістична трагедія, в ній навіть смерть служить життю;

4) виявляє активність трагічного характеру по відношенню до обставин;

5) дає філософське осмислення стану світу і сенсу життя людини;

6) розкриває історично тимчасово нерозв'язні суперечності;

7) трагічне в мистецтві народжує почуття скорботи (з приводу смерті героя), що поєднується з почуттями торжества і радості (з приводу його моральної величі і безсмертя);

8) надає очищаючу дію людям (катарсис).

Жахливе – близька до трагічного, але в корені відмінна від нього категорія. Якщо трагічне має дозвіл в прийдешньому, то жахливе безвихідне, безнадійне. Його загибель, що не несе в собі нічого просвітницького, не обіцяє людям звільнення від нещастя, це лихо, що не контролюване людьми, непідвладне їм, панівне над ними.

Комічне (грецьк. komikos – веселий, смішний, від грецьк. komos – весела ватага ряджених на сільському святі Діоніса в Древній Греції) – категорія естетики, що служить для визначення і оцінки тих суспільних явищ, які не відповідають закономірностям суспільного розвитку та естетичному ідеалу прогресивних громадських сил.

Гумор – сміх доброзичливий, незлобивий, хоча і не беззубий. Він удосконалює явище, очищає його від недоліків, допомагає розкритися всьому суспільно цінному в ньому.

Почуття гумору – різновид естетичного почуття, що володіє рядом особливостей: 1) спирається на естетичні ідеали, протиставляючи їх комічному явищу, що сприймається (в іншому випадку гумор перетворюється в скепсис, цинізм, сальність, вульгарність, непристойність); 2) передбачає здатність хоча бемоційно в естетичній формі схоплювати протиріччя дійсності; 3) притаманне естетично розвинутому розуму, здатному швидко, емоційно-критично оцінювати явища; 4) передбачає схильність до багатих і несподіваних

зіставлень і асоціацій; 5.) розглядає явище критично з точки зору його загальнолюдської значимості.

Активна, творча форма почуття гумору – дотепність *Почуття гумору* – здатність до сприйняття комізму; *дотепність* – до його творіння. Дотепність талант так концентрувати, загострювати і естетично оцінювати реальні протиріччя дійсності, щоб наочним і відчутним став їх комізм.

Сатира заперечує, страчує недосконалість світу в ім'я його корінного перетворення відповідно до ідеалу.

Іронія – удавання; намір жартома або в насмішку сказати щось протилежне тому, що людина думає, але сказати так, щоб виявити справжній зміст ситуації; манера мови або листа, при якій повідомляється одне, а мається на увазі інше. Іронія – «сміх-айсберг» з підводним змістом.

Сарказм – гірка і отруйна іронія, висловлена з метою образити або заподіяти біль.

Контрольні питання до теми

1. Які етапи пройшла естетика в процесі свого розвитку від античності до XX ст.?
2. Як розумів предмет естетики німецький філософ О. Баумгартен?
3. Як розумів предмет естетики італійський художник Леонардо да Вінчі?
4. Розкрийте суть естетичних поглядів Буало.
5. Як змінилося визначення предмета естетики в процесі розвитку науки?

Тема 7. Специфіка і структура естетичної свідомості

Специфіка естетичної свідомості, у порівнянні з іншими формами духовного життя людства, полягає у таких критеріях:

- естетична свідомість у бутті людини та суспільства являє собою комплекс почуттів, уявлень, поглядів, ідей;
- власне, поняття «естетична свідомість» — абстракція, яка означає особливого роду духовне утворення, що характеризує естетичне ставлення людини чи суспільства до дійсності. На рівні суспільства естетична свідомість існує у формі суспільної свідомості, яка відображає ступінь естетичного освоєння світу на рівні індивіда — у формі особистої характеристики окремої людини;

- естетична свідомість формується тільки на підставі практики. Чим багатша естетична практика людини або суспільства, тим багатша та складніша їхня естетична свідомість;
- процес формування естетичної свідомості особистості стисло повторює процес її формування в історії людства. Цим зумовлюється й структура естетичної свідомості;
- від інших форм духовного життя естетична свідомість відрізняється тим, що базується на особливого роду відношенні людини до світу, в якому переважає емоційне начало. В цьому родові особливості естетичної свідомості;
- видові особливості естетичної свідомості визначаються єдністю структури її форм.

Теоретично розрізняють два рівні функціонування даного феномена:

- повсякденний, побутовий рівень, що базується на узагальненні емпіричного досвіду. Повсякденні естетичні переживання особистості мінливі, часто суперечливі;
- теоретичний рівень, що базується на загальних філософських уявленнях про світ, людину та її місце у світі.

Історія естетики і мистецтва знає багато прикладів втілення даних уявлень у конкретно-чуттєву форму. Так, скульптура Мікеланджело «Давид» втілює уявлення людини епохи Відродження про світ, у центрі якого знаходиться особистість, сила та міць якої не має меж. Як усвідомлення цієї сили та могутності, обличчя й постать Давида спокійні, гармонійні, величні.

Повсякденний рівень естетичної свідомості складають естетичні емоції, переживання, почуття та ін.; теоретичний — естетичні оцінки, судження, погляди, теорії, ідеали тощо. Межі між цими двома рівнями умовні, бо специфіка естетичної свідомості має прояви на кожному рівні — всюди можна знайти і почуттєві, і раціональні елементи. Щонайбільше ця особливість притаманна естетичній потребі та естетичному смаку, в яких однаково важливі і емоційні, і раціональні складові, що усвідомлюються у співвідношенні з естетичним ідеалом.

Насамкінець слід зазначити, що естетична свідомість — одна із форм духовного життя суспільства, яка відображає довкілля, різноманітну діяльність людини, а також продукти (результати) цієї діяльності, в тому числі художні твори, у почуттєвих образах, що усвідомлюються та оцінюються у судженнях естетичного смаку. Специфіка естетичної свідомості полягає у взаємодії людини та реальності, суб'єктивного та об'єктивного, яка переживається, оцінюється і розуміється суто індивідуально, але детермінована історично мінливими ідеалами втілення краси у житті та мистецтві.

Естетичні почуття — це духовне утворення, яке означає певний рівень соціалізації індивіда, піднесення його потреб до істинно людських. Це зумовлює низку особливостей естетичного почуття:

воно опосередковує естетичне відношення, зумовлено всім попереднім досвідом людства, тому пов'язане зі ступенем спільності естетичного почуття (мірою втілення в індивідуальному досвіді чуттєвості загальнолюдських надбань), визначає характер людського світосприйняття. Згадаймо з цього приводу різницю між романтизмом (наприклад, героями романтичних поем О.С. Пушкіна, М.Ю. Лермонтова, Т.Г. Шевченка, повістей М.В. Гоголя) та класицизмом (героями драм Корнеля і Расіна). Перші відомі тим, що їх світосприйняття (світовідчуття) абсолютно вільне та індивідуальне. Вони цілком захоплені власним внутрішнім світом, тому порівнюють й оцінюють все навкруги по тих слідах, які залишає дійсність у їх почуттях. Герой епохи класицизму, навпаки, цілком зорієнтований на суспільні норми життя. Поява власних почуттів розцінюється як ним самим, так і суспільством як прояв слабкості та несформованості характеру;

чим складніша соціальна, культурна, етнічна, демографічна структура суспільства, тим більше буде різновидів естетичного почуття;

щодо індивіда, існуючі у суспільстві типи естетичних почуттів виступають тільки як моделі розвитку, ступінь якого залежить від зусиль самої особистості, тобто зумовлений мірою соціалізації особистості. У той самий час нерозвинене естетичне почуття є свідченням низької духовності суспільства або окремої особи;

міра розвитку естетичного почуття впливає на характер суспільної діяльності людини, зумовлює ступінь її тяжіння до прекрасного, гармонії, досконалості у будь-якому виді діяльності. У легенді середньовіччя про спорудження Шартрського собору у Франції розповідається про те, що перехожий підійшов до людини, яка везла тачку, навантажену камінням. На запитання: «Що ти робиш?» ця людина відповіла: «Везу прокляту тачку». Друга людина з тачкою, до якої звернувся перехожий з тим самим запитанням, відповіла, що заробляє на хліб для себе та своєї сім'ї. А остання, яку запитав перехожий, сказала, що буде храм (тобто відчуває свою причетність до гармонізації світу). Отже, естетичне почуття сприяє вдосконаленню зовнішнього світу шляхом діяльності людини та гармонізує її духовний світ;

головним засобом виховання естетичного почуття є мистецтво. Могутній естетичний потенціал у цьому сенсі має праця (творчість). Багато естетичних вражень дає спілкування з природою. У даному процесі формується культура почуттів;— естетичне почуття — основа естетичної свідомості, на якій розвиваються інші, більш складні, елементи естетичного усвідомлення світу.

Таким чином, естетичне почуття — це наслідок суб'єктивної емоційної реакції людини на об'єктивні виражальні форми природної та соціальної реальності, які оцінюються у співвідношенні з уявленнями людини про красу.

Естетичний смак

У філософії та естетиці від І. Канта існує традиція, у межах якої естетичний смак означає здатність людини естетично оцінити дійсність і мистецтво.

З цього приводу доцільно згадати латинське висловлювання: «У кожного свій смак». Але стародавні римляни додавали: «Про смак не сперечаються, якщо він є». У Стародавньому Римі існував культ естетичного смаку навіть за часів правління кривавого Нерона.

Естетичний смак – здатність до індивідуальної оцінки та добору естетичних цінностей, яка визначає можливість особистості до саморозвитку.

Естетичний ідеал

Естетична свідомість в цілому, її будь-який елемент іманентно містять у собі вірець, орієнтир, духовну мету, яка і є естетичним ідеалом. Слово «ідеал» — грецького походження. У перекладі — це гра, поняття, зразок, уявлення. Необхідність в ідеалі як особливій формі регулювання людської діяльності пов'язана з наявністю в природі людини, що розуміється як «відкритість світу», такого моменту, який в класичній філософії розглядається як момент розвитку духа. На відміну від будь-якого соціального ідеалу естетичний існує не в абстрактній, а в чуттєвій формі, тому що тісно пов'язаний з емоційним, чуттєвим ставленням людини до світу. В цьому полягає перша особливість естетичного ідеалу.

Друга особливість визначається різними засобами співвідношення естетичного ідеалу з дійсністю. Ідеалістична естетика виявляє відірваність естетичного ідеалу від сутності його природи і тому наполягає на незбагненності його усвідомлення та досягнення. У протиположній точці зору В.Г. Белінський писав про те, що «ідеали — це не вільна гра фантазії, не вигадка, не мрія, але в той же час ідеали — не список з дійсності, а угадана розумом та відтворена фантазією можливість того чи іншого явища».

Третя особливість естетичного ідеалу пов'язана з характером відображення дійсності в ідеалі. Естетичний ідеал, без сумніву, відтворює її особливим чином, але не пасивно, а творчо, що визначається вмінням особистості або суспільства відкинути наносне, випадкове, неістотне. Звідси

впливає визначення естетичного ідеалу. Естетичний ідеал — відображення сутності предмета, але сутності найглибшого порядку, яка містить у собі найвищу форму розвитку реальності, що дана емоційно.

Наступна, четверта, особливість полягає у співвідношенні об'єктивних якостей дійсності та особливостей внутрішнього світу людини. Вищим ступенем розвитку реальності є її соціальна форма, а її носієм — людина як сукупність суспільних відносин. Естетичний ідеал суспільства, який відбивається через людину в чуттєвих формах, втілює у собі головні, визначні суспільні відносини даного суспільства. Тому естетичний ідеал – це діалектична єдність об'єктивного та суб'єктивного.

У суспільстві естетичний ідеал виконує такі функції: мобілізує людську енергію почуттів та волі, вказуючи напрям діяльності; створює можливість випереджати дійсність, зазначаючи тенденцію майбутнього; виступає як норма, зразок та як необхідне (те, що має бути), є вищим об'єктивним критерієм оцінки всього, з чим зустрічається людина у навколишньому світі, всього, що знаходиться у сфері її інтересів. У естетичному ідеалі об'єднуються реальне та ідеальне. Завдяки цій здатності діалектично поєднувати у собі ідеальне та реальне людина оцінює дійсність та визначає її естетичну цінність.

Отже, естетична свідомість виникає не на суто природній та не на двох окремих — природній та соціальній — підставах, а тільки у процесі суспільно-історичної практики, яка має на меті перетворення буття за законами краси. Естетична свідомість відтворює творчу сутність суспільно-трудової діяльності людини в усьому різновиді форм прояву, у тому числі й у мистецтві.

Контрольні питання до теми

1. Два рівні функціонування естетичної свідомості.
2. Естетичні почуття,
3. Естетичний смак.
4. Естетичний ідеал. Функції естетичного ідеалу.

Тема 8. Мистецтво як естетичне явище. Мистецтво ХХ ст. в контексті європейської естетики

Прерогативою мистецтва є його здатність художньо осмислювати дійсність, розкривати і досліджувати внутрішній світ людини. Мистецтво є вищою формою естетичного опанування дійсності, тому естетична наука розглядає та аналізує загальні закони мистецтва, його предмет, зміст, форму, стиль, метод, функціональні можливості тощо.

Слово «мистецтво» має складну структуру. Перша частина – «міст», тобто те, що з'єднує роз'єднане. «Те» символізує безособовість Бога. Частина «тво» від «творити». Отже, внутрішній зміст слова «мистецтво» означає «міст Божої творчості», «міст Єдиного». Звідси творчість як така – це самовозз'єднання нерукотворного світу, безмежна єдність єдиного у єдиному. Самовозз'єднання – це повнота стану спокою і руху Абсолютної свідомості, Абсолютного Розуму, Бога, що існує незалежно поза відносним і в ньому, проявляючись через самовідтворення нескінченних зв'язків дійсності.

Особливою формою духовної культури є художня культура, тобто процес створення, використання та зберігання творів мистецтва. Вона є наслідком творчості діячів мистецтва, що здійснюється у специфічній образній формі та специфічними художніми засобами. Результатами мистецької діяльності є твори мистецтва, у яких дійсність відтворюється у формі художніх образів. Художня культура нерозривно пов'язана з мистецтвом. Мистецтво – це специфічний спосіб пізнання, відображення та моделювання дійсності у формі художніх образів.

Культуру поділяємо на «матеріальну» і «духовну». Умовно ми відносимо до духовної культури те, що задовольняє духовні потреби людини, а до матеріальної – те, що задовольняє матеріальні потреби. Але існує багато речей, які можуть одночасно задовольняти і ті, й інші потреби (гарно розписаний глечик, різьблений годинник). Духовні цінності не можуть бути зберігатись у культурі без матеріальної «знакової оболонки». А матеріальні предмети можуть бути предметами культури тільки тоді, коли стають носіями соціальної інформації, тобто втілюють у собі якийсь духовний зміст. Відповідно, духовна і матеріальна культура не можуть існувати відокремлено одна від одної.

Особливості впливу мистецтва на людину: людина сприймає оточуючий її світ у цілісності; мистецтво проникає у найпотаємніші куточки людської душі, хвилює і робить людину величною; безпосередньо контактує з емоційною сферою особистості, найбільш рухливою і пластичною сферою людської психіки; за допомогою мистецтва ідея втілюється у такій формі, яка збуджує емоції, активізує уяву, викликає особливі переживання, які називаються етичними чи художніми; мистецтво ніколи прямо не народжує з себе тієї чи іншої практичної дії, воно лише готує організм до цієї дії.

Функції мистецтва

Рекреативна (розважальна) функція. Це найбільш простий і найменш вимогливий підхід до мистецтва, воно служить для відпочинку і розваг. Це засіб психічної розрядки, закуток, де людина може усамітнюватись від труднощів і турбот буденного життя. Щоб виконати цю функцію,

мистецтво має бути легкодоступним, не вимагаючи особливих зусиль для сприйняття і декодування його знакових смислів.

Пізнавально-евристична функція (мистецтво як знання і просвіта). Мистецтво відображає багатство предметно-чуттєвого світу, розкриває естетичну багатогранність, щось нове в уже знайомих речах. Розкриває у буденному незвичне.

Випереджувально-просвітницька функція («кассандрівське начало»), або мистецтво як передбачення.

Естетична функція (мистецтво як формування творчого духу і ціннісних орієнтацій) покликана: формувати естетичні смаки, здібності і потреби людини; формувати ціннісні орієнтації людини у світі; пробуджувати творче начало в людині, бажання і вміння творити за законами краси.

Виховна функція. Мистецтво впливає комплексно на розум і серце, і немає такого куточка людського духу, якого б воно не торкнулось своїм впливом.

Інформаційна та комунікативна функція. Мистецтво виступає посередником між нами і суспільством, показує нам всі його сторони, дає нам про нього інформацію.

Загальна характеристика видів мистецтва

Види мистецтва – це реальні форми художньо-творчої діяльності, що різняться, перш за все, способом втілення художнього змісту, специфікою творення художнього образу (архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво, живопис, графіка, скульптура, художнє фото, література, музика, хореографія, театр, кіно, телебачення, відео, анімація, естрада, цирк)

Архітектура як вид мистецтва проявляє себе у формуванні дійсності за законами краси при створенні будівель, архітектурних комплексів, монументів, ландшафтних споруд, промислових та спортивних споруджень, покликаних обслуговувати потреби людини в житлі та приміщеннях різного призначення.

Прикладне мистецтво – це художнє оздоблення речей, що оточують і обслуговують нас, обставляють наш побут, створюють душевний затишок.

Живопис – це зображення фарбами (барвниками) на площині предметів та явищ реального світу, перетворених творчою уявою художника.

Вітражі як вид монументального живопису створюються за допомогою прозорого скла. Частинки скла скріплюються свинцевими сплетіннями.

Скульптура – просторово-образотворче мистецтво, що освоює світ у пластичних образах, які передаються в матеріалах, здатних показати життєву зовнішність явищ.

Театр – вид мистецтва, що художньо освоює дійсність через дію, що її виконують актори на очах у глядачів: ефект «живої дії», присутності на сцені реальних людей з усіма їх властивостями та характеристиками надзвичайно високий, тому театр захоплює людей настільки, що виникла окрема категорія «театрали», які не уявляють свого життя без театру.

Мистецтво музики володіє своїми досить своєрідними художніми засобами: воно базується на змінах різного роду звучання, а тому постає достатньо абстрактним щодо змісту, який воно несе та виражає.

Фотомистецтво базується на точності та миттєвості відтворення хіміко-технічними і оптичними засобами образу, що вихоплює із потоку життя якісь явища або події, роблячи їх предметами нашої спеціальної уваги.

Кожний з видів мистецтва відображає світ по-своєму, користується різними виражальними та зображальними засобами. Тому кожен вид мистецтва відтворився у специфічних жанрах.

Контрольні питання до теми 1. Назвіть основні трактування терміна «мистецтво»?

2. Що мається на увазі, коли культуру поділяють на «духовну», «матеріальну»?
3. Як пов'язане мистецтво з реальною дійсністю?
4. Охарактеризуйте функції мистецтва в його відношенні до людини, суспільства?
5. У чому полягає поліфункціональність мистецтва?
6. Назвіть найвідоміші класифікації мистецтва.
7. Назвіть основні види мистецтва.
8. Як співвідносяться поняття «митець» і «ремісник»?
9. Поясніть поняття «обдарованість», «талант», «геніальність»

Рекомендована література

1. Анучина Л. В. Соціальне призначення мистецтва в різні культурні епохи: навч. посіб. Х. : Регіон-інформ. 2003. 96 с.
2. Гриценко Т. Б. Етика ділового спілкування: навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
3. Естетика: навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К. : Юрінком Інтер. 2005. 208 с.
4. Етика та естетика: навч. посіб. / Петрушенко В. Л. та ін Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка». 2008. 180 с.
5. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. Київ : Юрінком Інтер. 2007. 223 с.
6. Етика і психологія ділового спілкування: навчально-методичний посібник для студентів напряму «Документознавство та інформаційна діяльність» / автор-упорядник К. В. Джеджера. Рівне: РДГУ. 2011. 240 с.
7. Етика та естетика: підруч. для студ. ВНЗ реком. МОНУ. / за ред. В.Л. Петрушенка. Львів : Новий Світ-2008. 240 с.
8. Кривцун О.А. Естетика: навч. посіб. М. : Аспект Пресс. 2003. 447 с.
9. Кубрак О. В. Етика ділового та повсякденного спілкування: навч. посібник. Суми: Університетська книга. 2005. 222 с.
10. Левчук Л. Т. Естетика: навч. посіб. К. : Вища школа. 2000. 399 с.
11. Малахов В. Етика: навч. посіб. К. : Либідь. 2000. 382 с.
12. Малахов В. А. Етика. Курс лекцій: навч. посіб. 4-те вид. К. : Либідь. 2002. 199 с.
13. Мовчан В. С. Етика: навч. посіб. К. : Знання. 2007. 483 с.
16. Прикладна етика : навч. посіб. / Аболіна Т. Г. та ін. / за ред. Панченко В. І. К. : «Центр учбової літератури». 2012. 392 с.
18. Прилуцька А. С. Культурологія (культурологія, етика, естетика) : навч. посіб. Харків : Торсінг плюс. 2009. 288 с.
19. Тофтул М. Г. Етика: навч. посіб. К. : Академія. 2006. 416 с.
20. Філоненко М. М. Психологія спілкування: підруч. К. : Центр учбової літератури. 2008. 224с
21. Чмут Т. К. Етика ділового спілкування: курс лекцій. К. : МАУП. 1999. 203 с.
22. Шиманова О. Етика і професійна етика : навч.-метод. посіб. Львів : ПП Сорока Т. Б. 2012. 131 с.
23. Шеломенцев В. М. Етикет і сучасна культура спілкування: навчальний посібник. Київ : Лібра, 2003. 416 с.
24. Юрій М. Ф. Етика: підруч. К. : Дакор. 2006. 320 с.

Етика та естетика [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освіти освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр 24 Сфера обслуговування 241 Готельно-ресторанна справа денної форми навчання / уклад. Л.М.Кравчик – Любешів: ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ», 2023. – 41с

Комп'ютерний набір і верстка : Л.М.Кравчик
Редактор: Л.М.Кравчик

Підп. до друку _____ 2023 р. Формат А4.
Папір офіс. Гарн. Таймс. Умов. друк. арк. _____
Обл. вид. арк. _____ Тираж 15 прим.